

הרב ד"ר ברוך פינקלשטיין

עלוני שבת

- הקדמה ▪ איסור קריאת שטרי הדיוטות בשבת: שני סוגים של שטרי הדיוטות; האם האיסור מדאורייתא או מדרבנן? ▪ קדושת בית הכנסת ומוראו ▪ ביזוי דברי תורה ובעיית הגניזה ▪ האם ניתן ללמד זכות על הנוהג לקרוא עלוני שבת בבית הכנסת? ▪ סיכום

הקדמה

מאמר זה ידון בבעיה שבהפצת עלוני שבת בבתי הכנסת סמוך לשבת. נעמוד על כמה איסורים הקשורים בהפצת עלוני שבת בתוך בתי כנסת בשבת קודש. האיסורים הם כדלקמן: איסור שטרי הדיוטות - העלונים נחשבים שטרי הדיוטות בגלל הפרסומות שבהם - וכן איסורי קלות ראש בבית הכנסת, פגיעה בכבוד מקום קדוש, וייתכן שיש חשש לביזיון שמות הקודש ודברי תורה. חשש זה קיים גם בעלונים ללא פרסומות. אכן, עניין עלוני השבת הוא מורכב, כי יש בו פרדוקס. מצד אחד הם נחשבים, כאמור, שטרי הדיוטות, ומצד שני יש לשמור על קדושתם בגלל ריבוי דברי התורה שבהם. מצד אחד הם מרבים תורה ומצד שני הם מרבים עיסוק בעניינים מסחריים בשבת.

איסור קריאת שטרי הדיוטות בשבת

שני סוגים של שטרי הדיוטות

בכמה סוגיות בש"ס מופיע האיסור על קריאת שטרי הדיוטות בשבת. נעמוד על הדיון שבראשונים לגבי הגדרת שטרי הדיוטות, וכן על תוקף איסור קריאת השטרות האלו.

איסור שטרי הדיוטות נלמד מהפסוק "ממצוא חפצך" (ישעיהו נח, יג), היינו מדברי נביאים. דברי נביאים נקראים דברי קבלה,¹ והראשונים נחלקו לגבי תוקפם של דברי קבלה, אם הם כדיני דאורייתא או כאיסורי דרבנן.² אולם גם אם נאמר, שדברי קבלה יש להם תוקף כאיסור דרבנן, ייתכן שתוקפו של איסור שטרי הדיוטות מסוימים יהיה דאורייתא.

לדעת התוספות, שטרי הדיוטות הם שטרות של חשבונות ומקח וממכר (שבת קטז ע"ב, ד"ה וכ"ש). אמנם לדעת רש"י קיימים שני פירושים לגבי שטרי הדיוטות. במקום אחד מפרש רש"י שטרי הדיוטות "כגון של חשבונות או איגרות השלוחות למצא חפץ" (שבת קטז ע"ב, ד"ה שטרי הדיוטות), ובמקום אחר הוא מפרש ששטרי הדיוטות הם שטרות של מקח וממכר (שם, קמט ע"א, ד"ה שמא). על השוני שבין הפירושים הללו מעירים התוספות (שם, קמט ע"א, בשטרי הדיוטות), והנצי"ב (מרומי שדה, שבת קטז ע"ב) הבין בדבריהם (כנראה בתוספות, שם, קטז ע"ב, ד"ה שטרי הדיוטות), שתוספות סברו כי רש"י חזר בו. אולם אפשר להסביר ברש"י, שהוא לא חזר בו, אלא פירש באופן מדויק בהתאם לסוגיה. כפי שאמרנו בדעת רש"י, יש שני סוגי שטרי הדיוטות: האחד הוא חשבונות ומקח וממכר, והשני הוא אגרות למצוא חפץ.

הגמרא בשבת (קטז ע"ב), לפי ר' נחמיה, דנה באיסור קריאת כתבי קודש בשבת:

א"ר נחמיה מפני מה אמרו בכתבי הקודש אין קורין בהם. כדי שיאמרו בכתבי הקודש אין קורין כל שכן בשטרי הדיוטות.

לדעת רש"י (שם, ד"ה כר' נחמיה), הכוונה היא שהעם ילמד מקל וחומר, שאם אין קוראים בספרי הקודש, כל שכן אין לקרוא בשטרי הדיוטות (מקח וממכר ואגרות חפץ).³ כלומר, דין זה בא לחזק את אוירת השבת עליידי שלא יקראו דברי חולין בשבת. כיוון שקריאה בשני סוגי שטרי הדיוטות פוגעת באווירת השבת מפרש רש"י, שמדובר בשני הסוגים של שטרי הדיוטות. אך במקום השני פירש רש"י שטרי הדיוטות רק כשטרי מקח וממכר, מפני ששם המשנה אוסרת על אדם למנות את אורחיו ואת פרפרותיו מן הכתב בשבת (שבת קמח ע"ב),⁴ שלדעת אב"י, החשש הוא שאדם יחליף לקרוא בשטרי מקח וממכר כי הוא עוסק בענייני סעודה, אבל אין חשש שהוא יקרא ספר חולין כעין

1 רש"י, בבא קמא ב ע"ב, ד"ה דברי קבלה.

2 ראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך ז, ערך 'דברי קבלה', טורים קו-קיד.

3 אין זו בגדר גזרת "אטו", אלא קל וחומר, לכן אין זו הוכחה ששטרי הדיוטות מדאורייתא.

4 משנה, שבת כג, ב, וגמרא, שם, קמט ע"א. רב ביבי אמר גזירה שמא ימחוק, אב"י אמר גזירה שמא יקרא. הרי"ף והרא"ש פסקו כאב"י, ראה בית יוסף, אורח חיים, סימן שז, ד"ה זימן.

אגרת חפץ. כיוון שכך, בסוגיה זו הגזירה היא אטו שטרי מקח וממכר בלבד. לפיכך רש"י אומר במדויק, "כל הני 'שמא יקרא בשטרי הדיוטות' של מקח וממכר". כלומר, כשכתוב בלשון הזה, הגזירה היא אטו שטרי מקח וממכר גרידא, ולא אטו אגרות למצוא חפץ. יש לשים לב לשינוי הלשון כאן ממה שכתוב לגבי קריאה בכתבי הקודש שבדעת ר' נחמיה. בסוגיה של קריאת רשימת האורחים, אביי אמר "גזירה שמא יקרא שטרי הדיוטות", ועל זה אומר רש"י, שכל הני 'שמא יקרא', מדובר בשטרי הדיוטות, והגזירה היא אטו מקח וממכר בלבד, ולא אטו אגרות חפץ. אבל לגבי קריאת כתבי הקודש, הלשון הוא "מפני מה אמרו". במקרה זה אין דפוס הלשון "גזירה שמא", ולכן פירש רש"י במדויק בשתי הסוגיות, כל סוגיה לפי המתאים לה. להלכה, השולחן ערוך (אורח חיים, סימן שז, סעיף ג) פסק כרש"י, דהיינו ששטרי הדיוטות הם משני סוגים: מקח וממכר ואגרות למצוא חפץ.

האם האיסור מדאורייתא או מדרבנן?

יש אפשרות, שלדעת רש"י, איסור קריאת שטרי מקח וממכר בשבת הוא מדאורייתא, כי הרי גזרו במפורש אטו שטרי הדיוטות של מקח וממכר. במסכת ביצה (לז ע"א) אנו מוצאים את דברי רש"י (שם, ד"ה משום מקח וממכר), שמסביר מדוע אסרו חז"ל מצוות מסוימות בשבת וביו"ט כגון "לא מקדישין ולא מעריכין" גזירה משום מקח וממכר. רש"י מביא שני ביאורים. לפי האחד משמע שרש"י מבין, כי האיסור הוא מן התורה, שכן הוא כותב שמקח וממכר אסור מן המקרא, דכתיב "ממצוא חפצך ודבר דבר".⁵ לא ברור מה נכלל בגדר מקח וממכר לפי רש"י: פעולת החלפת הכספים בלבד, או כל דיבור וכל תקשורת בעניין מקח וממכר אסורים מטעם "ממצוא חפצך"? אם כל תקשורת בענייני עסקים אסורה מטעם "ממצוא חפצך" יוצא, ששטרי הדיוטות אסורים מדברי קבלה, וייתכן שיש לזה תוקף מדאורייתא, שהרי גזרו אטו אותם שטרי מקח וממכר; משמע שהאיסור מדאורייתא, ורש"י אומר בפירושו "אסור מן המקרא".⁶ בביאור השני מסביר

5 "אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך ביום קדשי וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכבד וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר" (ישעיהו נח, ג). במקום אחר, רש"י (ביצה כז ע"ב, ד"ה אין פוסקין) מביא מקור אחר לאיסור מקח וממכר בשבת ויו"ט: בספר נחמיה (ג, טו-כב), מסופר שנחמיה התרעם על החנויות הפתוחות בשבת. שני המקורות נחוצים, כי מספר נחמיה אנו לומדים שאסור לעשות עסקים בשבת, ומהפסוק 'ממצוא חפצך' אנו לומדים שאסור גם לקרוא שטרות בענייני עסקים בשבת. אם כן, הפסוק 'ממצוא חפצך' מחמיר יותר מהקטע שבספר נחמיה. יוצא שלדעת רש"י, האיסור 'ממצוא חפצך' חל על כל תקשורת עסקית ובכללה קריאת שטרי הדיוטות.

6 ייתכן שרש"י נוקט את הניסוח "מן המקרא" ולא "מן התורה" כדי להדגיש, שאף שהאיסור נלמד מפסוק אין לו תוקף של דאורייתא. ובכל זאת, ההבנה הראשונה נראית יותר פשוטה ולכן יותר סבירה, וצריך עיון.

רש"י את האיסור כאיסור דרבנן שבמקח וממכר אתי לידי כתיבת שטרי מכירה (סוג של שטרי הדיוטות), וכולה חדא גזרה היא. ייתכן שרש"י עצמו הסתפק בזה. אם כן, ייתכן שלדעת רש"י יש בעיה אף בקריאת איגרות חפץ בשבת, שהרי אף הן כלולות בגזירה של כתבי קודש. לפי זה יצא, שכאמור, גם קריאת דברי אקטואליה אסורה בשבת. אולם מסתבר, שלא כמו בשטרי מקח וממכר - אשר יש ספק אם הם אסורים מדאורייתא או מדרבנן - האיסור על איגרות חפץ הוא רק מדרבנן, כפי שלמדנו מדעת ר' נחמיה: חז"ל אסרו קריאת כתבי הקודש בשבת כדי שילמדו מקל וחומר, שאין להתעסק עם כתובים שפוגעים באווירת השבת. ורש"י שם נקט 'אגרות חפץ' ו'חשובות' בחדא מחתא, כי שניהם פוגעים באווירת השבת באותה המידה (אלא שאין ראה מכאן שהם שווים מבחינת הלכתית).

אפשר גם להסביר, שאיסור שטרי מקח וממכר בשבת מקבל תוקף של דברי תורה, על-פי דבריו הידועים של הרמב"ן, שמקח וממכר בשבת אסורים מדאורייתא משום "שבתון",⁷ היינו, שהתורה אוסרת עבודה פיזית קשה או ממושכת ועסקים כגון פתיחת החנות בשבת, למרות שאין הם מל"ט המלאכות. וכיוון שראינו, שחז"ל גזרו על פעולות מסוימות ואף על מצוות מסוימות בשבת אטו שטרי הדיוטות, ההבנה הפשוטה היא, שאם רואים 'מקח וממכר' במובן הרחב של המושג, סביר לומר שאיסור קריאת שטרי מקח וממכר בשבת מקבל תוקף של דאורייתא. אולי נוכל להסביר, שדברי קבלה המבוססים על דברי תורה כגון "שמירת שבת", הם כדברי תורה ממש. לכן גזרו על מצוות מסוימות אטו מקח וממכר וגזרו על קריאת רשימת האורחים אטו מקח וממכר. לפיכך, תוקף האיסור על קריאת שטרי מקח וממכר בשבת הוא כמן התורה.

עם זאת, מרבית הפוסקים סוברים שמקח וממכר בשבת אסורים מדרבנן. כך דעתו של רש"י לפי ההסבר השני שלו ושל תוספות במסכת ביצה (לז ע"א, ד"ה משום) לגבי האיסור על מצוות מסוימות אטו מקח וממכר, כפי שאמרנו, וכן סובר הרלב"ג בפירושו לספר נחמיה (יג, יז). כך גם משמע מהרמב"ם, שכתב "אסור לקרוא בשטרי הדיוטות בשבת שלא יהא כדרך חול ויבוא למחוק" (משנה תורה, שבת, פרק כג, הלכה יט), וכך הבין האליהו רבה (סימן שז, ס"ק יא) בדעת הרמב"ם.

שו"ת חתם סופר (חושן משפט, השמטות, סימן קצה) מוצא את דרך האמצע. הוא סובר, שלהתעסק בעסקים כל היום כגון פתיחת חנות, כמו שראינו בספר נחמיה, אסור מן

7 רמב"ן על התורה, ויקרא כג, כד: "שיהיה יום שביתה לנוח בו... והנה ידרשו 'שבתון' לשבות בו לגמרי אפילו מדברים שאינן מאבות מלאכות ותולדותיהן וכו'".

התורה, אבל להתעסק בפעולה עסקית חד־פעמית וכדומה אסור מדרבנן. לכן מסתבר, שלדעתו, שטרי הדיוטות אינם אסורים מדאורייתא מטעם "שבתון".

לסיכומו של עניין: ייתכן כי האיסור של שטרי הדיוטות נחשב כעין דאורייתא מאחר שהוא קשור למשא ומתן, והאיסור הוא משום "ממצוא חפצך" ואף משום "שבתון".⁸ אומנם נראה, שלפי רוב הפוסקים האיסור הוא מדרבנן. קיים איסור מובהק על עיון ואף על קריאה חטופה במודעות בעלות אופי מסחרי בשבת,⁹ בין שהן כתובות בלע"ז ובין בלשון הקודש.¹⁰

קדושת בית הכנסת ומוראו

מעבר לאיסור קריאה בשטרי מקח וממכר בשבת יש בעיה בקריאת דברי חולין בבית הכנסת אף בימי חול.

בתי כנסיות ובתי מדרשות יש בהם קדושה גדולה כיון שמתפללין בהם ולומדין בהן תורה והמה מעין קדושת המקדש כמו שדרשו חז"ל במגילה (כט, א) ואהי להם למקדש מעט אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות וכו'.¹¹

האם קדושת בית הכנסת ומוראו הם מדאורייתא, או מדרבנן?

מדברי הרמב"ם במניין המצוות (ספר המצוות לרמב"ם, מניין המצוות, לא תעשה סה), "שלא לאבד בית המקדש או בתי כנסיות או בתי מדרשות... שנאמר אבד תאבדון לא תעשון לה' אֵלֵהֶם", משמע שקדושת בית הכנסת מדאורייתא. וכן בספר המצוות (שם, לא תעשה סה) אפשר לדייק מדבריו, שיש קדושה בבית הכנסת מדאורייתא, "שהזהרנו

8 לדין בסוגים אחרים של שטרי הדיוטות ראה: הרב איתם הנקין "קריאת דברי דפוס בשבת בימינו לאור דין שטרי הדיוטות" מלילות ג 47 (התש"ע); הרב אשר וויס, שו"ת מנחת אשר, חלק א, סימן יט.
9 טור ושולחן ערוך, אורח חיים, סימן שז, סעיפים יב-יג; רמ"א, שם, בשם הרא"ש והר"ן והטור.
10 משנה ברורה, סימן שז, ס"ק סג. מה שהתיר הרמ"א שם, בסעיף טז הוא קריאה בשיחות חולין ובספרי מלחמות בלשון הקודש, מפני שהלשון יש בה קדושה, אולם אין היתר לעיין בענייני מסחר. ערוך השולחן (אורח חיים, סימן שז, סעיף י) מסביר את ההיתר של הרמ"א. לדעתו, אין קדושה בלשון הקודש כי מותר לדבר בלשון הקודש בבית המרחץ, אלא הרמ"א התיר לספר דברי חולין ומלחמות בלשון הקודש לאלו שנהנים מזה כי לא אתי לאחלופי בענייני מסחר, שכן בזמנם לא היו כותבים בענייני מסחר בלשון הקודש. לפי סברתו, היום, כיוון שנוהגים לכתוב בענייני מסחר בלשון הקודש, יש טעם לגזור דברי חולין וספרי מלחמות אטו שטרי הדיוטות של מסחר. כך מצדד לומר הרב אשר וויס שליט"א (שו"ת מנחת אשר, לעיל בה"ש 8); שמירת שבת כהלכתה (מהדורה חדשה מתוקנת ומורחבת, התשל"ט-תשנ"ג), חלק א, פרק כט, סעיף מו; שם, חלק ב, פרק מח, סעיף מט. יש בעיה גם בקריאת דברי אקטואליה, אולם עניין זה הוא מחוץ לגבולות המאמר הנוכחי, העוסק בבעיית המודעות השיווקיות. ערוך השולחן, אורח חיים, סימן קנא, סעיף א.

מנתוץ ומאבד בתי עבודת הא"ל" - יותר מבית אחד (המקדש), הווי אומר בתי כנסת.¹² ואכן, המבי"ט¹³ נוטה לַדְעָה שקדושת בית הכנסת היא מדאורייתא כיון שחז"ל דורשים "והשימותי את מקדשיכם" (ויקרא כו, לא) לרבות בתי כנסיות ובתי מדרשות (ספרא),¹⁴ והוא סובר שהיא דרשה גמורה. וכן סובר ספר היראים.¹⁵ גם החיי אדם (כלל יז, סעיף ו) פוסק, שמורא בית הכנסת מדאורייתא, וכן דעת החפץ חיים בספר המצוות הקצר, "שבתי כנסיות ובתי מדרשות שלנו נקראים בתי מקדש מעט שנאמר 'ואהי להם למקדש מעט' (יחזקאל יא, טז); ובספר חפץ חיים (עשין ו) כתב, "אם מדבר לשון הרע בבית הכנסת ובבית המדרש עובר על עשה 'ומקדשי תיראו' (ויקרא כו, ב), ובתי מדרש שלנו הם בכלל מקדש כמבואר בפוסקים". גם הבן איש חי בפרשת ויקרא (שנה א, אות א) כותב, "וכתבו הפוסקים דמצווה לירא מן המקדש נוהגת בבית הכנסת ובית המדרש מדאורייתא".

לעומתם יש הסוברים, שקדושת בית הכנסת מדרבנן. כך הבין הר"ן (מגילה ח ע"א מדפי הרי"ף, ד"ה ומאן דשרי) לפי הרמב"ן (הובא בדבריו):

ותירץ ז"ל דבהכ"נ עשו אותו כתשמישי מצוה כסוכה ולולב שנזרקין לאחר מצותן ובזמן מצוה יש בהן קדושה של כבוד כדאמרינן התם אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה ואמרינן נמי דגויי סוכה אסור להסתפק מהן כל שבעה... ולפיכך בהכ"נ כל זמן שבני העיר רוצין בו נוהגין בו קדושה אפילו בחורבנו שהרי עדיין לא עבר זמן מצותו וראוי לחזור ולבנותו... אבל כשנמלכו בני העיר למכרו לשתות בו אפילו שכר שרי לפי שעבר זמן מצותו ונפקעה קדושתו ממנו כסוכה ולולב לאחר זמן.

הרמב"ן עמד על אי־השוויון בין דיני בית כנסת לדיני המקדש, כי לבית הכנסת יש פדיון אבל לתשמישי המקדש אין פדיון, ומכאן הבין הר"ן - הגם שהרמב"ן לא כתב זאת בפירוש - כי קדושת בית הכנסת היא רק מדרבנן. ייתכן שהוא דייק זאת מדברי הרמב"ן - "ועשו אותו" - שמשמע רבנן עשו אותו כתשמישי מצווה כגון סוכה ולולב.

12 אלא שבשו"ת בית שלמה, אורח חיים, סימן סד, כתב שאינו מוכרח מספר המצוות שקדושת בית הכנסת מן התורה. השדי חמד (מערכת בי"ת, כלל מג) השיג על הבית שלמה וכתב, שהוא כנראה לא ראה את מניין המצוות של הרמב"ם, שם כתוב בפירוש בתי כנסת.

13 קרית ספר, פרק א, הלכות בית הבחירה, הובא בשדי חמד, שם.

14 המלבי"ם בפירושו התורה והמצווה (אות לז) מסביר את הדרשה, כי אם דובר בבית המקדש היה למקרא לכתוב מקדשי או מקדש סתם, לא מקדשיכם.

15 הרב אליעזר ממיץ, ספר היראים (מהדורת 'ראה ואהבה', התשמ"ה), סימן שכד, עמ' שסז.

אפשר לתרץ את קושיית הרמב"ן לאלו הסוברים שקדושת בית הכנסת מן התורה, כי אמנם קדושת בית הכנסת נלמדת מקדושת בית המקדש מדאורייתא, אבל בכל זאת יש הבדל. בית הכנסת הוא בבחינת "מקדשיכם" (ויקרא כו, לא), והדגש ניתן ב'שלכם', לפיכך קדושת בית הכנסת תלויה ברצון הקהילה להשתמש בבניין כבית הכנסת אף בחורבנו, וכל זמן שיש תקווה לחזור ולשפץ את בית הכנסת, קדושתו קיימת; אבל לאחר שמכרו אותו ברצון, פקעה קדושתו. בית המקדש, לעומתו, קדוש לעולם כי הוא בבחינת "מקדשי" שנקבע מגבוה, ולכן אין לו פדיון לעולם.

פוסקים נוספים סוברים שקדושת בית הכנסת מדרבנן, כגון שו"ת בית שלמה (אורח חיים, סימנים כא ו-סד). הפרי מגדים (משבצות זהב, סימן קנא, ס"ק א) כתב בפירוש, "מורא המקדש מ"ע הוא אבל מורא בית כנסת דרבנן". השדי חמד¹⁶ הקשה על הפרי מגדים, שהוא סתר את דברי עצמו, שכן באשל אברהם (סימן קנב, ס"ק ו) הוא הסתפק אם אדם, שנתץ אבני בית הכנסת דרך השחתה, יהא לוקה, בדומה למנפץ אבן מבית המקדש דלוקה משום "לא תעשון כן לה' אֱלֹהֵיכֶם" (דברים יב, ד). לענ"ד אפשר ליישב את הפרי מגדים ולומר, שבסימן קנא הוא התייחס להתנהגות מכובדת בבית הכנסת, שמצוות הכבוד היא מדרבנן, וכן הוא אומר: "מורא המקדש דרבנן", ואילו בסימן קנב, באשל אברהם, הוא התייחס לבניין עצמו, שהרי הוא הסתפק במנתץ המבנה של בית הכנסת, אם לוקה או לא. כלומר, השחתת בית הכנסת הוא איסור דאורייתא מהפסוק "לא תעשון כן לה' אֱלֹהֵיכֶם", אבל להתנהג בכבוד בבית הכנסת הוא מדרבנן. למרות הדמיון בין התנהגות של כבוד בבית הכנסת ובין התנהגות של כבוד בבית המקדש, אין כל הדינים של מורא בית המקדש שייכים למורא בית הכנסת, כגון להיכנס בתרמילו ומקלו. לפי אלו שסוברים, כי כבוד בית הכנסת מדרבנן, הדרשה שהזכרנו לעיל, "והשימותי את מקדשיכם לרבות בתי כנסיות ובתי מדרשות", היא אסמכתא, אבל השחתת בתי ה', מקדש או מקדשי מעט, אסורה מדאורייתא.

אפשר לומר, שכך היא דעתו של הרמב"ם. במניין המצוות ובספר המצוות הוא התייחס להשחתת בית הכנסת מהפסוק "לא תעשון כן לה' אֱלֹהֵיכֶם". במשנה תורה, בהלכות תפלה, הוא הקדים, שיש שתי מצוות עשה, ולא כלל בהן את מצוות עשה של מורא בית הכנסת. הוא כתב, שבבתי כנסת נוהגין כבוד (משנה תורה, תפלה, פרק יא, הלכות ה-ז), ולא הביא שום דרשה, וגם לא הזכיר את המצווה כמצוות עשה. משמע שהרמב"ם סובר, כפי שהסברנו את דברי הפרי מגדים, שקדושת בית הכנסת מדאורייתא חלה לגבי השחתת הבניין, ואילו מורא בית הכנסת והתנהגות בכבוד הם מדרבנן.

16 שדי חמד, לעיל בה"ש 12.

מכל מקום, ההלכה המעשית היא: "בתי כנסיות ובתי מדרשות אין נוהגין בהם קלות ראש כגון שחוק והיתול ושיחה בטלה וכו' ואין מחשבים בהם חשבונות אלא אם כן הם של מצווה וכו'".¹⁷ בית הכנסת אמור להיות קודש לתורה ולתפילה.¹⁸ אסור אפילו לקרוא דברי חולין לאור הנר של בית כנסת,¹⁹ כל שכן שאסור לעיין בדברי חולין בתוך בית הכנסת. המשנה ברורה מזהיר למעט בדברי חולין אפילו בסוכה, כי לסוכה יש קדושה,²⁰ כל שכן בית כנסת, שיש בו ספרי תורה. אכן, במקום המיועד להתכנסות לתורה ולתפילה בוודאי אין לעסוק בדברי חולין.

את החומרה הגדולה שיש בזה אפשר לראות בדברי הזוהר, המזהיר באזהרה חמורה מפני עיסוק בענייני חולין בבית הכנסת. אצטט את הזוהר (עם פירוש הסולם):

ומאן דמשתעי בבי כנישתא במלין דחול [ומי שמדבר בבית הכנסת דברי חול], ווי ליה דאחזי פרוודא [אוי לו שמראה פירוד], ווי ליה דגרע מהימנותא. ווי ליה דלית ליה חולקא באלהא דישראל [אוי לו שאין לו חלק בא־לוהי ישראל]. דאחזי דהא לית א־להא, ולא אשתכח תמן [כי מראה בזה שאין אלוקים, ואינו נמצא שם], ולא דחיל מניה [ואינו מפחד ממנו], ואנהיג קלנא בתקונא עלאה דלעילא [ונוהג ביזיון בתקון העליון של מעלה]. כי בית הכנסת מתוקן כנגד המלכות העליונה.²¹

הבן איש חי מסביר את חומרת העניין לפי הזוהר. לדידו, טעם הקביעה, שהמזלזל בכבוד בית הכנסת אין לו חלק בא־לוהי ישראל, הוא זה, שאומות העולם יש להם שר אמצעי בעבודת הקב"ה, מה שאין כן ישראל, שאין לו שר אמצעי, כי הקב"ה בכבודו ובעצמו כביכול השרה את שכינתו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. על־כן, המזלזל בהם נראה דאינו מודה שיש שם השראת שכינה ולפיכך אין לו חלק בא־לוהי ישראל. ברוח הדברים הללו כתב המשנה ברורה, שיש לשמור עוד יותר מלעבור עבירות בבית כנסת:

וכל שכן שיש ליזהר בבית הכנסת ובית המדרש מעון דיבורים אסורים כגון לשון הרע ורכילות ומחלקת וקטטות כי מלבד שהם עונות חמורים מאד עוד יגדל העון יותר במקום קדוש כי הוא מזלזל בכבוד השכינה, ואינו דומה החוטא בינו לבין עצמו לחוטא בפלטין של מלך לפני המלך.²²

17 שולחן ערוך, אורח חיים סימן קנא, סעיף א.

18 משנה ברורה, סימן קנא, ס"ק ב.

19 שולחן ערוך, שם, סעיפים יג-יד, ומשנה ברורה, שם, ס"ק נב.

20 משנה ברורה, סימן תרלט, ס"ק ב.

21 ספר הזוהר עם פירוש הסולם (התשל"ה), פרשת תרומה, עמ' לג, סימן צב.

22 משנה ברורה, סימן קנא, ס"ק ב.

לסיכום, ניתן להסיק שאסור לדבר, לקרוא ולהתעסק בענייני חולין בבית הכנסת. עבירה על איסור בבית הכנסת חמורה יותר מעבירה על איסור מחוץ לבית כנסת, כי זה הוא חטא בפלטין של מלך וזלזול בכבוד השכינה.

ביזוי דברי תורה ובעיית הגניזה

לבעיות הנזכרות לעיל נוספת זו שבהפצת דפים חד־פעמיים של דברי תורה, ואפילו ללא פרסומות, שכן יש בהם משום ביזוי דברים שבקדושה.

במסכת ראש השנה (יח ע"ב) כתוב כדלקמן:

בתלאת בתשרי בטילת אדכרתא מן שטרייא שגזרה מלכות יון גזרה שלא להזכיר שם שמים על פיהם וכשגברה מלכות חשמונאי ונצחום התקיננו שיהו מזכירין שם שמים אפילו בשטרות וכך היו כותבים בשנת כך וכך ליוחנן כהן גדול לאל עליון וכששמעו חכמים בדבר אמרו למחר זה פורע את חובו ונמצא שטר מוטל באשפה, וביטלום, ואותו היום עשאוהו יו"ט.

על פי הגמרא הזאת אסר הרב משה פיינשטיין שליחת דברי תורה, תפילות, ברכות וכדומה, המצורפים למודעות פרסום, אפילו לבתייהם של אנשים, כי הדפים הללו "מושלכים לאשפה":

דבטלו אדרכתא אף משטרות משום החשש שלאחר פרעון יהיה השטר מוטל באשפה. אף שהתם הוא שטר שניתן רק לאיש אחד שיכולין להזהירו שישמררו לגונזו אחר פרעון ומכל מקום לא סמכו חכמים על זה, וכל שכן שאסור להדפיס שמות על נייר של מודעות הנשלח לכמה אלפים שאסור. אין לסמוך על מה שכתבו שצריך להתנהג בכבוד.²³

גם אם אין השם במפורש, אסור לאבד דברי תורה. על־פי הברייתא שמופיעה במסכת שבת (קטו ע"ב) - "דתניא מכאן אמרו כותבי ברכות כשורפי תורה" - כותב הרב פיינשטיין: "ומשמע סתם, אף שבכתבו בלא השמות ממש אלא בסימנים על השמות נמי הוא כשורפי תורה, משום דנוסח הברכות הוא גם כן תורה ככל תורה שבעל פה".²⁴ הרב פיינשטיין מסביר, שבזמן הגמרא נהגו לכתוב חידושי תורה אבל לא ברכות, אף שהיו

23 שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק ב, סימן קלה.
24 שם.

אנשים שלא ידעו ברכות בעל-פה, כי חששו מהשלכתן לאשפה. חששו, אכן, מהקלקול יותר מהתיקון. הרב מזהיר:

אני צועק ככרוכיאי גם על הלוחות ששולחים מאיזה מוסדות להרבה בני אדם כדי שישלחו להם נדבותיהם בשביל זה ומדפיסים שם כמה ברכות... צריך להשתדל ששום מוסד לא יעשה כן. ואני בעצמי נזהרתי שאף על ההזמנות לחתונות בני ובנותיי לא כתבתי שום פסוק אף לא קול ששון וכן הוא מן הראוי לכל אדם להתנהג.²⁵

בהפצת עלוני שבת יש בעיה לפי דברי הרב פיינשטיין ויש תקדים בש"ס לאסור. ייתכן שגם התראה כתובה על העלונים - "לשמור על קדושת העלונים" - לא תפתור את הבעיה.²⁶

האם ניתן ללמד זכות על הנוהג לקרוא עלוני שבת בבית הכנסת?

ברור, שגם אם נניח הנחה מרחיקת לכת, כי יש אנשים שכל תורתם היא מהעלונים, עדיין יהיה אסור להפיץ אותם בבתי כנסת ובסמוך לשבת, שכן אין אומרים לאדם חטא כדי לקיים מצווה של תלמוד תורה. הדבר דומה להתרת נסיעה ברכב בשבת כדי ללמוד תורה. העלונים אינם בגדר "עת לעשות לה' הפרו תורתך" (תהילים קיט, קכו). ההפך הוא הנכון, כי לדעתו של ר' נחמיה, חז"ל אסרו אפילו קריאה בכתבי קודש - כלומר, אסרו לימוד תורה מן הכתב - אטו קריאה בשרי הדיוטות.

את דברי התורה שבעלונים שבת קשה להפריד מהפרסומות הנלוות אליהם. יש חשש שמא המעיין בעלון יקרא את דברי הפרסום הללו.²⁷ הרב עובדיה יוסף מתיר קריאת

25 שם. ראה גם הרב ישראל רוזן, הרב נחום אליעזר רבינוביץ, הרב דב ליאור, הרב יעקב אריאל, הרב שלמה אבינר והרב מנשה קליין, "תחליפי 'גניזה' לעלוני השבת" תחומין ל 489 (התש"ע), בעמ' 496, בדברי הרב מנשה קליין שכתב, "זוה רבות בשנים שאין אני מדפיס מחידושי תורה בשום ירחון או עיתון".

26 לגבי שיטות מומלצות לגניזת העלונים, ראה תחומין, לעיל בה"ש הקודמת. למרבה הצער, יש שמביאים את עלוני השבת לביתם ולא תמיד נזהרים לגנוז אותם כראוי עקב ריבוי העלונים, אלא אוספים אותם יחד עם עיתונים אחרים ושולחים אותם לפחי אשפה.

27 בנוסף לאיסורים החמורים שהבאתי בגוף המאמר, רבנים אחדים התריעו על בעיות אחרות, כגון ביטול תפילה, ביטול תורה בעת הדרשה, ואוירה כללית של קלות ראש. הרב יעקב אריאל התייחס לתופעה במכתב קצר בעתון בשבע: "ובהזדמנות זו ברצוני להעיר שהכנסת העלונים לבית הכנסת גורמת למכשולים גדולים. בית הכנסת הופך למועדון קריאה, לבושתינו ולחרפתנו" (בשבע, גליון מס' 557, ט"ז אלול התשע"ג). הרב יעקב מדין התבטא ביותר חריפות: "תאוות הכסף ותאוות הפרסומות מטהרות הכול. אך אינני יודע מה היתר מצאו לעצמם רבים מרבני הציונות הדתית לתרום את דברי תורתם, להכשיל את הרבים ולבזות את עמידתנו לפני המקום. ועוד לא אמרנו מילה על שמות ה' השונים

עלוני שבת

דברי תורה מהעלונים בשבת ועם זאת הוא מזהיר: "לא יסתכל בדברי הפרסומות"²⁸. לענ"ד קשה למעשה להימנע מלקרוא את הפרסומות, שהרי כשפותחים את העלון, המבט בהם הוא כמעט בלתי־נמנע. הפרסומות הצבעוניות והמעוצבות גורמות מצב של תחילתו באונס וסופו ברצון. כמדומני שרבים הם האנוסים.

ובכן, אין מכניסים חומר פרסומי לתוך בית הכנסת, כמו שאין תולים שלטי פרסום בכותלי בית הכנסת, גם אם הטענה היא לעזור בהחזקת בית הכנסת; שכן, הקלקול גובר על התועלת. פרסום הוא עסק, ומשיכת הלקוח לקנות מוצר, או שירות, היא הצעד הראשון בכל עסקה. מבחינת המפרסם, קריאת הפרסומות נחשבת עשיית עסקים. הממון שהושקע בפרסום נועד להניב הכנסות, וההכנסות נובעות גם מקריאת הפרסום בבית הכנסת, קריאה שתביא למחר את הלקוח לידי העסקה שהמפרסם מייחל לה. יש להוסיף ולציין, שאין להבחין בשיווק שהוא דבר מצווה - שיווק ספרי קודש, למשל - ולומר עליו שמותר לעשות חשבונות של מצווה בשבת, שהרי ראינו כי גזרו על מצוות מסוימות בשבת אטו מקח וממכר.

לבסוף, האם ניתן ליישב את בעיית הפצת העלונים בשבת בבית הכנסת? לפי הרמב"ם, איסור שטרי הדיוטות הוא משום שמא ימחוק, וזה אולי אינו שייך בחומר מודפס. הרב איתם הנקין כתב מאמר מאלף כדי ללמד זכות על אלו שקוראים דברי דפוס מכל סוג בשבת,²⁹ אבל דבריו אינם נוגעים לשעת התפילה בבית הכנסת. ככלל, קשה לדחות דעות של ראשונים, שאוסרים שטרי הדיוטות בשבת מטעם 'ממצוא חפצך' - וכאן עסקינן ב"שטרות" הנפוצים כדבר שבשגרה בבתי כנסת בשעת התפילה. בשעת תפילה יש לנהוג ביתר כבוד וביתר קדושה. אין כל לימוד זכות על פגיעה בקדושת בית הכנסת ועל פגימה באווירת התפילה. בזמן שעם ישראל נמצא בבית הכנסת כדי להתפלל, הוא צריך להיות בשיאו.

המתגלגלים מבזוים בכל מקום, בעוד שלהלכה הם טעונים גניזה בכלי חרס, ועל קריאת מודעות מסחריות בעת תפילת השבת, בעיקר על סכומי כסף לקניית נדל"ן למינהו. ועוד לא אמרנו מילה על חינוך הילדים ועל הדוגמה האישית שהם נוטלים מאיתנו" (הרב יעקב מדן "דעה: עלוני שבת בבית הכנסת", www.inn.co.il/Articles/Article.aspx/9447). כן ראה הרב אשר וייס בשו"ת מנחת אשר, לעיל בה"ש 8, שהתייחס בסוף הסימן לבעייתיות ההלכתית של עלוני שבת.

28 חזון עובדיה, שבת, חלק ו, עמ' עב. הרב עובדיה יוסף מביא את שו"ת אבני ישפה, חלק א, סימן עו, אות ג, כמקור נוסף, וכותב, "שכן הורה להתיר הגרש"ז אורבך, וע"ע בשו"ת נחלת לוי, חלק ב, סימן טז".

29 הרב הנקין, לעיל בה"ש 8, בעמ' 49-52.

סיכום

הפצת עלוני שבת, המכילים פרסומות, סמוך לשבת אסורה משום שטרי מקח וממכר. וכפי שהסברנו, לפי רוב הדעות, האיסור מדרבנן הוא, אך יש אפשרות להבין שהאיסור מן התורה.

זאת ועוד, קריאת פרסומות בבית הכנסת נחשבת ביזוי בית הכנסת וזלזול בכבוד השכינה, ולפי זה אסור לעיין בפרסומות שבעלוני שבת בתוך בית הכנסת (בהיכל התפילה) אף בימי חול. יש פוסקים, הסוברים שכבוד בית הכנסת הוא מדאורייתא, ויש סוברים שכבוד בית הכנסת הוא מדרבנן. לדעת הרמב"ם והפרי מגדים, השחתת בית הכנסת אסורה מן התורה, אבל מורא בית הכנסת מדרבנן. ביזוי בית הכנסת מחמת הכנסת העלוניים מתעצם במיוחד בשבת, שכן קריאת פרסומות אינה דבר רשות אלא אסורה משום דיני שבת, ואינו דומה החוטא בינו לבין עצמו לחוטא בפלטין של מלך לפני המלך. לפי הרב פיינשטיין ייתכן שיש איסור אפילו בהפצת עלונים ללא דברי פרסום.

שתי קדושות יש בעולם, קדושת הזמן וקדושת המקום. עלוני השבת, המלאים במודעות שיווק, הגם שעיקרם דברי תורה מעניינים וחשובים, מחללים את שתי הקדושות. חילול קדושת הזמן - השבת, וחילול קדושת המקום - בתי כנסת.

אסיים באזהרה החמורה של ר' ישמעאל על ביזוי בית הכנסת ובדברי נחמיה על עסקים בשבת: "תניא ר' ישמעאל בן אליעזר אומר, בעוון שני דברים עמי הארצות מתים: על שקורין לארון, 'ארנא'; ועל שקורין לבית הכנסת, 'בית עם'". ומפרש רש"י: "לשון בזיון שמתקבצין בו הכל" (שבת לב ע"א). הפצת עלוני שבת עם פרסומות ודברי אקטואליה הופכת את בית הכנסת לבית עם, כיוון שהיכל התפילה אינו מיוחד לתורה ולתפילה, אלא הוא פרוץ לאקטואליה ולשיווק. דברי נחמיה שייכים גם בימינו, ולמרבה הצער - אף בבתי כנסת, כאשר חברות פרסום ורשתות שיווק מצאו דרך להיכנס לעולם הקודש כסוס טרויאני, דרך דברי התורה שבעלוניים. "מה הדבר הרע הזה אשר אתם עושים ומחללים את השבת... ואתם מוסיפים חרון על ישראל לחלל את השבת" (נחמיה יג, יז-יח).

ונחתום בתקווה ובתפילה, שעם ישראל יחדל מלהכניס דברי פרסום לתוך בית הכנסת בשבת קודש: "את שבתתי תשמרו ומקדשי תיראו" (ויקרא כו, ב).